

Гармонія. Акорд. Розташування тризвуків, їх сполучення

План:

- 1. Поняття «гармонія».***
- 2. Акорд. Чотириголосне викладення.***
- 3. Основні види фактури.***
- 4. Сполучення тризвуків (гармонічне та мелодичне), їх співвідношення.***
- 5. Види узгодженого ведення голосів.***

1. Поняття «гармонія».

Гармонія (від др.-грец. ἁρμονία – порядок, стрій, лад, злагодженість, співмірність) – комплекс понять теорії музики. Гармонія як наукова та навчально-практична дисципліна вивчає звуковисотну організацію музики – як багатоголосної, так і одноголосної.

Поняття «гармонії» приміняється для характеристики логічної організованої звуковисотної системи: типу ладу (модальна гармонія¹, тональна гармонія²), музичного стилю (наприклад, «гармонія бароко», «гармонія класицизму»), індивідуального специфічного втілення звуковисотності («гармонія Скрябіна»³, «гармонія Джекзуальдо»⁴), характерної для стилю композитора акордики (наприклад, «рахманіновська гармонія»⁵, «шубертівська гармонія»⁶).

Проте, поняття «гармонія» не слід змішувати з поняттям «супроводу», гомофонія (наприклад, у вислові «мелодія та гармонія» замість «мелодія та акомпанемент» чи замість «мелодія та акордика»; «поліфонія та гармонія» замість «поліфонія та гомофонія»).

Гармонія – розділ теорії музики, що вивчає побудову співзвуч та їх взаємозв'язки. Гармонія має дуже істотне значення у розвитку музичного твору, у поглибленні та збагаченні його виразності. Вона здатна додавати мелодії самі різні відтінки та забарвлення. Найбільш відчутно це виявляється в тих випадках, коли одна і та сама мелодія виконується у супроводі різних послідовностей співзвуч.

¹ Модальність – принцип ладу, центральною категорією якого є звукоряд.

² Тональність – принцип ладу, центральною категорією якого є тоніка.

³ Гармонія Скрябіна О.Н. (1872-1915р.р., композитор і піаніст) – так званий «прометеївський акорд» – звуковий комплекс із шести звуків квартової структури до-фа#-сі-б-мі-ля-ре.

⁴ Гармонія Джекзуальдо К. (≈1560-1566-1613р.р., італійський композитор) – унікальна насиченість гармонії хроматизмами. В основі яскравого співставлення хроматичних акордів та конкордів лежить лінійна логіка.

⁵ Рахманіновська гармонія – зменшений ввідний терцквартакорд з квартою (замість терцієвого тону) з розв'язанням у тоніку.

⁶ Шубертова гармонія – застосування в мінорі тризвуку VI ступеня мінорного.

Гармонією часто називають яку-небудь групу співзвуч або навіть окреме співзвуччя. Іноді терміном гармонія скорочено позначають вивчення будови послідовності співзвуч (тобто власне вивчення гармонії).

Гармонія в музиці – це один із найважливіших засобів виразності, який представляє собою об'єднання музичних звуків у співзвуччя та закономірну послідовність цих співзвуч. Співзвуччя створюють різноманітні музичні відчуття: вони бувають «гарними» або «негарними», м'якими або різкими, яскравими або підкреслено пустотними по звучанню. Не дивлячись на схожість структури і типу, співзвуччя можуть мати різний виразний задум в залежності від жанру, стилю музики, індивідуальності композитора.

2. Акорд. Чотириголосне викладення.

Саме просте співзвуччя – інтервал, на основі якого виник акорд – співзвуччя із трьох чи більше звуків, розташованих по терціях. Терцієвий принцип будови акордів – не єдиний в музиці. Наприклад, в грузинському фольклорі гармонічними опорами можуть бути кварто-секундові співзвуччя. Проте терцієвий принцип будови акордів є основним в класичній гармонії і переважає в більшості музичних культур. Причина цього в тому, що ближні та найбільш яскраві обертони від даного звука зібрані у тісне розташування, утворюють ряд терцій, тобто вибудовуються у співзвуччя терцієвої структури:

З такою властивістю фізичної природи звука пов'язана особлива злитність та цільність мажорного тризвуку і малого мажорного септакорду (не випадкова традиція, що збереглася аж до бахівських часів – закінчувати мінорну композицію мажорною однойменною тонікою).

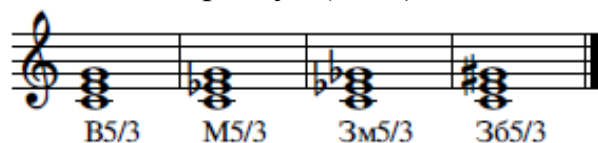
В музиці XX століття терцієва структура акордів збагачується різними явищами – заміними тонами, побічними тонами, які нашаровують на терцієвість яскраві дисонуючі «плями». Виникають квартакорди, квінтакорди, секундові комплекси, акорди змішаної будови.

Для більшої наглядності та зручності багатоголосна фактура спрощується в учбових завданнях до чотирьох голосів, назви яких відповідають партіям хору: на верхньому нотоносці записують сопрано і альт у скрипковому ключі, а на нижньому – тенор і бас у басовому ключі.

Чотириголосне викладення є найбільш оптимальним і по охопту регістрів, що відповідають можливостям виконання і сприйняття музики людським слухом, і по повноті та зручності розташування акордів.

Наприклад, септакорди, що складаються із чотирьох звуків, не могли б розташуватись у меншій кількості голосів, ніж чотири; для тризвуків в чотириголосній фактурі один голос є ніби «лишнім», який подвоює один із звуків тризвука. Для нонакордів, що складаються із п'яти звуків, характерне чотириголосне викладення при умові виключення одного із найбільш нейтрального звуку – квінтового тону.

На початковому етапі в курсі гармонії вивчають тризвуки. З чотирьох видів тризвуків в переважній більшості застосовуються мажорний ($B^5/3$) та мінорний ($M^5/3$) тризвуки, іноді – зменшений ($3m^5/3$) і дуже зрідка – збільшений тризвук ($3b^5/3$):

Чотириголосне викладення тризвуків утворюється від подвоєння одного із звуків тризвуку, як правило – основного тону:

Це забезпечує цілісність, міцність злиття звуків тризвуку: адже звуки квінти і терції входять в обертоновий ряд основного тону і на фоні його подвоєння отримують ще більш надійний акустичний «фундамент». В музичній практиці застосовуються і інші варіанти подвоєння, що надають звучанню різні виразні та яскраві відтінки, наприклад, подвоєння квінти надає звучанню тризвуку якоїсь легкості, невагомості, подвоєння терції посилює його ладову характерність – освітленість мажорного тризвуку та похмурість мінорного.

Під подвоєнням прийнято розуміти як сам факт використання одного із звуків акорду в двох голосах, так і подвоєний звук, який може знаходитись в будь-якому з трьох верхніх голосів.

Наявність у верхньому голосі – в мелодії (сопрано) – того чи іншого звуку акорду визначає мелодичне положення цього акорду.

В залежності від відстані між трьома верхніми голосами визначається **розташування** акорду. Зазвичай воно буває тісним та широким. При тісному три верхніх голоси розташовуються підряд, утворюючи між суміжними

парами голосів (сопрано-альт, альт-тенор) інтервали терції та кварта. При широкому – утворюються інтервали квінти та сексти:

The diagram illustrates voice intervals for four parts: Soprano, Alto, Tenor, and Bass. It is divided into two sections: 'тісне розташування' (close spacing) and 'широке розташування' (wide spacing). In the close spacing section, Soprano and Alto are in a third (1, 3, 5), and Tenor and Bass are in a third (2, 4, 6). In the wide spacing section, Soprano and Alto are in a fifth (1, 3, 5), and Tenor and Bass are in a fifth (2, 4, 6).

3. Основні види фактури.

Існують різні способи викладення музичної думки, які представляють той чи інший склад⁷. Як правило, розрізняють чотири склади:

- 1) монодичний;
- 2) гетерофонний;
- 3) поліфонічний;
- 4) гомофонно-гармонічний.

До цього списку іноді додають також бурдонний⁸ склад (або бурдонну фактуру), що займає проміжне положення між монодією та поліфонією.

Монодія (грец. Μονωδία – спів або декламування поодиноці) – музичний склад, специфічною фактурною ознакою якого є одноголосний спів або виконання одноголосся на музичному інструменті (в багатоголосній формі – з дублюванням в октаву або унісон). На відміну від одноголосно виконуваних новоєвропейських мелодій, автентичні твори монодичного складу не мають на увазі гармонізації – закономірності їх звуковисотної структури, яку сучасна наука пояснює іманентно, як правило, з позиції модальності. Таким чином, монодичні твори – не є тим самим, що і одноголосний спів.

Монодичною за складом була антична (древньогрецька та древньоримська) музика. Монодичні пісні менестрелів – трубадурів, труверів та міннезінгерів – найдавніші традиції богослужебного співу в християнській церкві: григоріанський хорал, візантійські та давньоруські розспіви, середньовічні паралітургічні пісні – італійські лауди, іспанські та португальські кантиги, одноголосні кондукти і ле, всі регіональні форми східного макамата (азербайджанський мугам, арабський макам і т.д.).

⁷ Склад – поняття, що визначає специфіку розгортання голосів (голосу), логіку їх горизонтальної, а в багатоголоссі також вертикальної організації.

⁸ Бурдон – багатозначний музичний термін. Основне значення – безперервно витриманий тон або музичний інтервал (квінта або конкорд (тип співзвуччя із трьох і більше тонів в системі старомодальної гармонії) квінтктави), на фоні якого розгортається мелодія.

Гетерофонія (грец. ἑτερος «інший» і φωνή «звук») – склад багатоголосся, в основі якого при виконанні однієї і тієї ж мелодії декількома голосами чи інструментами в одному чи декількох голосах час від часу виникає відгалуження від основного наспіву. Такі відступи можуть визначатись особливостями технічних можливостей голосів та інструментів, але також можуть бути безпосереднім проявом музичної творчості. Зазвичай реалізація гетерофонії представляє собою сплав індивідуальної творчості та елементів, закріплених традицією. До гетерофонії належить, зокрема, підголосковий тип багатоголосся.

Поліфонія (від др.-грец. πολυ-, πολύς – «багато» + др.-грец. φωνή – «звук») в теорії музики – склад багатоголосної музики, що визначає функціональну рівноправність окремих голосів (мелодичних ліній, мелодій в широкому розумінні) багатоголосної фактури. В музичній п'єсі поліфонічного складу голоси рівноправні в композиційно-технічному та логічному відношеннях. Словом «поліфонія» також називають музично-теоретичну дисципліну, яку викладають в курсах середньої та вищої музичної освіти для композиторів та музикознавців. Головне завдання дисципліни поліфонії – практичне вивчення поліфонічних композицій.

Гомофонно-гармонічний склад – спосіб викладення музичного тексту, при якому один із голосів – мелодія – відіграє головну роль, а інші – підпорядковуються їй (гармонічний супровід, акомпанемент). Мелодія та супровід утворюють два пласти, які контрастують між собою.

4. Сполучення тризвуків.

Тризвуки головних ступенів ($T^{5/3}$, $S^{5/3}$ та $D^{5/3}$) різні по своїй функції – тобто по своїй ролі в ладу. $T^{5/3}$ виконує функцію стійкості, спокою, стабільності, завершеності; тоніка – це підсумок гармонічної послідовності, незалежно від масштабу (від періоду до сонатного allegro). Два інших головних тризвука – $S^{5/3}$ та $D^{5/3}$ – нестійкі, причому по-різному. $D^{5/3}$ гостро тяжіє до розв'язання в тоніку; $S^{5/3}$ менше тяжіє до розв'язання в тоніку. Якщо взяти основні (примові) тони цих тризвуків, то можна помітити, що прима $D^{5/3}$ входить в обертоновий ряд і тим самим акустично близька до $T^{5/3}$, і навпроти, прима $S^{5/3}$ відсутня в обертоновому ряді, тому менше тяжіє до тоніки. Функціональне відношення $T^{5/3}$ до $D^{5/3}$ подібне відношенню $S^{5/3}$ до $T^{5/3}$. В цій різниці по відношенню до тоніки криється причина функціональної протилежності. З цим пов'язана строго визначена регламентація їх послідовностей: після $D^{5/3}$ в класичній гармонії $S^{5/3}$ не вживається.

Звороти, що складаються з акордів тоніки та доміанти, по їх функціональному складу, називаються *автентичними*⁹: T-D, D-T, T-D-T, D-T-D, T-D-D-T; звороти, що складаються із акордів T і S, називаються *плагальними*¹⁰: T-S, S-T, T-S-T, S-T-S. Звороти, що включають в себе акорди всіх трьох функцій, по своєму складу є *повними* (іноді вказують повний функціональний зворот): T-S-D-T.

Існує два типи з'єднань акордів: гармонічне та мелодичне. З'єднання T-S-T та T-D-T можуть бути і гармонічним, і мелодичним. Ці тризвуки кварто-квінтового співвідношення¹¹, мають один спільний звук, який при гармонічному сполученні лишається на місці:

(гармонічне сполучення $T^{5/3}$ - $D^{5/3}$ - $T^{5/3}$)

(гармонічне сполучення $T^{5/3}$ - $S^{5/3}$ - $T^{5/3}$)

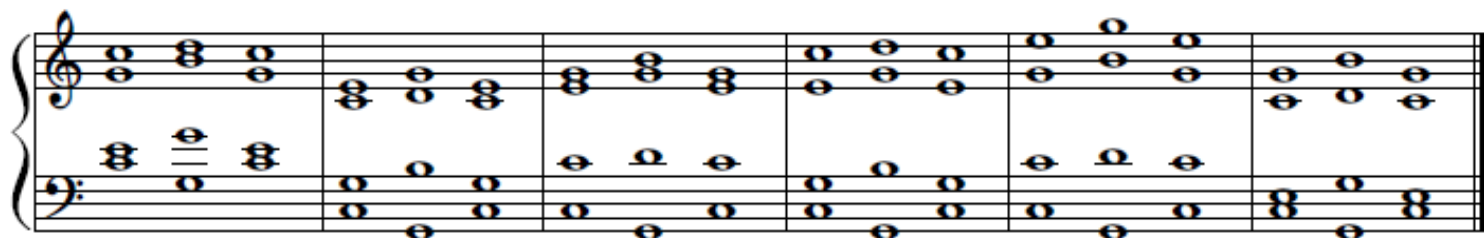
Як видно із нотних зарізків, при гармонічному сполученні $T^{5/3}$ - $D^{5/3}$ мелодія направлена вниз (або лишається на місці); при гармонічному сполученні $T^{5/3}$ - $S^{5/3}$ мелодія направлена вгору (або лишається на місці). Всі голоси, за винятком басу (який «стрибає» на інтервали ч.4, ч.5 вгору або вниз), рухаються плавно, тобто поступенево. Під плавним голосоведінням розуміють рух голосу на інтервали прими, секунди і терції. Для початкових практичних письмових завдань по гармонії дотримання плавного голосоведіння є обов'язковим. Стрибкове голосоведіння напроти, допускає рух у голосах на інтервали кварта, квінти, сексти і т.д.

⁹ Автентичний – від грец. authentikos – справжній, дійсний.

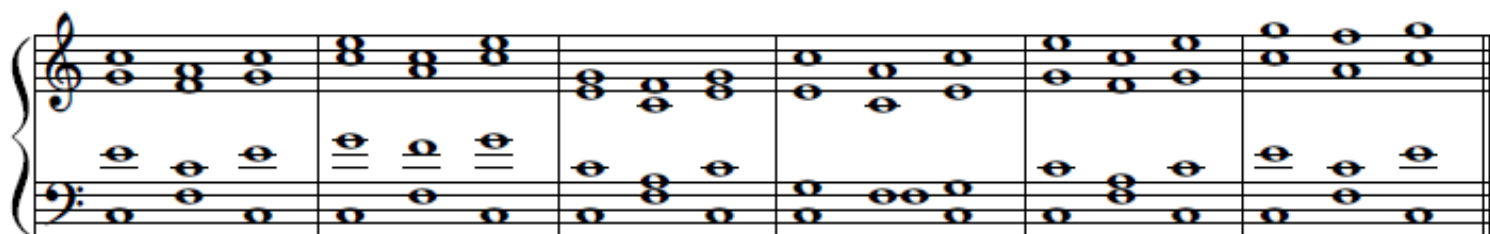
¹⁰ Плагальний – від грец. plagios – боковий, непрямий. У XIV ст.. плагальна каденція застосовується як зворот, що володіє певним забарвленням, виразністю; з сер. XV ст.. п.к. поряд з автентичною стає переважаючим типом гармонічного заключення. П.к. часто застосовується в заключеннях поліфонічної композиції епохи Відродження, особливо у Дж. Палестрини (1525-1594 р., італійський композитор, поліфоніст епохи Ренесанс); звідси інша назва п.к. – «церковна каденція». Пізніше (XVII-XVIII ст..) п.к. в значній мірі витісняється автентичною і в якості заключної приміняється рідко.

¹¹ Кварто-квінтове співвідношення визначається інтервалом між основними тонами головних тризвуків ладу (по нижньому, басовому голосу).

Для більшого урізноманітнення мелодичної лінії (верхнього голосу) застосовується інший тип з'єднання – мелодичний. При такому сполученні акордів кварто-квінтового співвідношення всі голоси рухаються, навіть спільний звук: бас ведеться на інтервал ч.4 вниз, а інші голоси – вгору, або навпаки – бас ведеться на інтервал ч.4 вгору, а інші голоси – вниз:
(мелодичне сполучення $T^{5/3}-D^{5/3}-T^{5/3}$)

(мелодичне сполучення $T^{5/3}-S^{5/3}-T^{5/3}$)

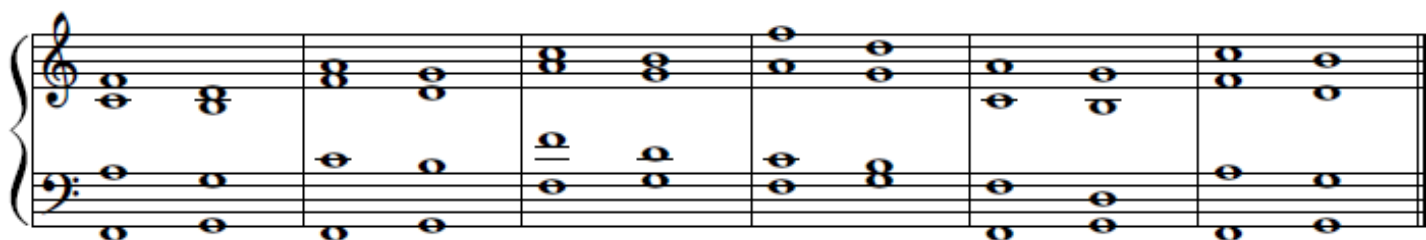

Якщо не дотримуватись чітко визначеного руху басового голосу, то в іншому випадку виникне односторонній рух усіх голосів, що є не бажаним:

При будь-якому сполученні тризвуків розташування їх не змінюється.

Для акордів секундового співвідношення – $S^{5/3}$ та $D^{5/3}$ – можливе лише мелодичне сполучення, так як ці акорди не мають жодного спільного звуку. При цьому сполученні бас рухається на секунду вгору, а три інші звуки протилежно, вниз:

В практичних роботах, як при тісному, так і при широкому розташуванні акордів не допускається перехрещення голосів: такий випадок, коли тенор знаходиться вище альту, бас вище тенора, альт – вище сопрано:

5. Види узгодженого ведення голосів.

Спільний рух голосів буває трьох видів:

- 1) **прямий** – рух голосів в одному напрямку – висхідному чи низхідному:

паралельний (різновид прямого) – рух голосів, при якому інтервал між ними залишається незмінним, тобто рух паралельними терціями, секстами, децимами:

- 2) **протилежний** – рух голосів, що сходяться або розходяться:

- 3) **непрямий** – висхідний або низхідний рух тільки одного із двох голосів при нерухомості другого:

Вище показані можливості спільного ведення на прикладі поєднання двох голосів. В багатоголосі же утворюються декілька парних поєднань голосів; так, наприклад, у чотириголосі є шість пар голосів: бас-тенор, бас-альт, бас-сопрано, тенор-альт, тенор-сопрано, альт-сопрано.

В переважній більшості правильних з'єднань акордів утворюється взаємна рівновага прямого, протилежного та непрямого руху, що знаходять своє місце в окремих парах голосів.